ВІСНИК
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

Я. ГОЛОБОРОДЬКО

МЕГАЗІРКА УКРАЇНСЬКОЇ МЕРИТОКРАТІЇ

До 150-річчя від дня народження Івана Франка

Лідер української меритократії — поет, прозаїк, публіцист і драматург Іван Франко — давно став символом величі національного духу, гідності й подвижництва. Все написане, організоване, видане ним дає підстави говорити про нього не інакше, як про людину-віху, людину-добу, людину-континент. Усе зроблене ним відсвічує, виблискує і випромінює ауру життєствердності та життєстійкості. Все створене ним ставить його в ряд найвидатніших постатей людства й гуманістичної цивілізації, яким, урешті, й була адресована Франкова діяльність.

Доля Івана Франка, що властиво практично всім великим особистостям, складалася драматично у своїй величності. Його духовними константами, що визначили життєву й світоглядну путь, стали безперервна праця, інтенсивний розвиток і національна цілезосередженість. Його інтереси вирізнялися багатогранністю й масштабністю. Його життя і діяльність, як наголошували Є. Кирилюк та Ф. Погребенник, були пов'язані з «широким географічним ареалом, вони проходили не лише на його батьківщині, а й у Росії, Польщі, Чехословаччині, Австрії, Італії». Він духовно й інтелектуально охопив свій час — від другої половини XIX і до початку XX століття, ставши його речником, аналітиком і художником.

Євген Кирилюк — один із найглибших і найпроникливіших біографів Івана Франка — зазначав, що «народився письменник 27 серпня (нового стилю) 1856 року в присілку Гора, біля с. Нагуєвичі, Дрогобицького повіту, в родині рільника (хлібороба) і разом із тим коваля». Щоправда, у примітці до дати поетового народження вчений зауважував, що йдеться про задокументоване, офіційно зареєстроване число, яке могло розходитися з датою реального народження. При цьому Є. Кирилюк посилався на такий факт: «І. Франко розповідав своєму товаришеві по школі К. Бандрівському зі слів матері, що народився він 25 серпня, а до «свідоцтва уродин і хрещення» його записано в день хрещення 27 серпня».

Батько поета — Яків (Яць) Іванович — був людиною хоча й неписьменною, проте авторитетною серед односельців, про що І. Франко розповідав в одному з листів до М. Драгоманова: «Як чоловік і ремісник, він мав велику повагу не тільки в своїм селі, але й широко в окрузі». Мати — Марія Миколаївна Кульчицька — походила з роду здрібнілого шляхтича із сусіднього села Ясениці Сільної.

© *ГОЛОБОРОДЬКО Ярослав Юрійович. Доктор філологічних наук. Завідувач кафедри українознавства Південноукраїнського регіонального інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів (Херсон). 2006.*

1862 року Івана було віддано до початкової школи, що містилася в Ясениці Сільній. «Школа була і в Нагуєвичах, — зауважував Є. Кирилюк, — але далеко від присілку Гора, в горішній частині. До того ж школа в Ясениці вважалася кращою». У школі майбутній письменник-універсал, митець-інтелектуал загалом оволодів німецькою та польською мовами, української ж навчився у свого дядька — Павла Кульчицького, в якого жив у період навчання в Ясениці Сільній.

Завершивши перший його етап, Іван Франко з ініціативи батька вступив до другого класу так званої нормальної німецької школи в Дрогобичі, заснованої уніатським духовним орденом отців василіян. Основною мовою навчання тут була німецька, а в статусі навчальних предметів вивчалися польська й українська. Невдовзі Іван став найкращим учнем «і вийшов на перше місце в кінці навчального року» (Є. Кирилюк).

1867 року Іван Франко після закінчення німецької школи вступає до Дрогобицької гімназії, у якій провідною мовою викладання стала польська. Як і в німецькій школі, у гімназії він досить швидко посідає місце серед найсильніших учнів, одним із наслідків стала ухвала від 9 травня 1868 року, за якою шкільна рада звільнила його від платні за навчання. У гімназійний період свого розвою Іван Франко багато читав, віддаючи перевагу українській та польській літературам. В автобіографії письменник підкреслював, що це був час становлення його літературних зацікавлень, коли він ґрунтовно ознайомився з творами Гомера, Софокла, Таціта, Шекспіра, Гете, Шіллера, Ежена Сю, Міцкевича, Словацького. Серед перших українських книжок, від яких розпочалося його заглиблення в лоно української культури, були твори М. Костомарова, Т. Шевченка, Марка Вовчка, П. Куліша, С. Руданського, Панаса Мирного, а найсильніше художнє враження на нього справили Тарас Шевченко, Марко Вовчок і Панас Мирний.

У гімназійний період Іван Франко звертається до перших літературних занять, що були досить активними й систематичними. За свідченням самого письменника, перші художні спроби він зробив 1868 року. Серед них були вірш «На Великдень», що став відгуком на смерть батька у ніч з 15 на 16 квітня 1865 р., а також інтимні поезії, більшість із яких уважаються втраченими. Згодом, у тойтаки гімназійний період, він зробив переклад двох пісень «Одіссеї» Гомера, «Антігони» й «Електри» Софокла, кількох частин із «Пісні про Нібелунгів». «Серед перших своїх оригінальних спроб, — повідомляв цікаві факти Є. Кирилюк, — І. Франко згадував ще віршовану початкову історію Риму, віршовану драму польською мовою «Югурта», початок драми німецькою мовою «Ромул і Рем». Перша літературна (поетична) публікація Івана Франка припала на 1874 рік і відбулася у львівському журналі «Друг», де він виступив під псевдонімом Джеджалик, яким певний час користувався.

Восени 1875 року Іван Франко вступив до Львівського університету на філософський факультет, де записався до напряму класичної філології. У Львові майбутній письменник потрапив у новий для себе соціум, у якому йому спочатку було досить складно зорієнтуватися. В університетській атмосфері, зазначав Іван Франко в автобіографії, «я опинився раптом серед спорів язикових і національних, котрі для мене були досі майже зовсім чужі і незрозумілі, то й, очевидно, не міг у них найти ладу і хитався довго то на цей, то на той бік». Значний вплив у цей час на формування Франкового світогляду справляють постать і погляди Михайла Драгоманова, який видрукував у журналі «Друг» низку відкритих листів. У них він висловив критичні судження щодо поширених у тогочасній Галичині культурно-світоглядних тенденцій та окреслив нову перспективу, серед складників якої — звернення до найновішої (на той час) культури, літератури і розвиток

мислячих кіл галицького суспільства суголосно «з найкращими ідеями українського літературного й громадського руху». Під впливом цих програмових закликів Іван Франко починає ґрунтовно знайомитися з тодішньою європейською літературою, у структурі якої він виділяв російську художньо-образну партію.

Свою першу повість «Петрії й Довбущуки», надруковану в журналі «Друг» протягом 1875–1876 років, Іван Франко згодом схарактеризував досить стримано, наголосивши на тому, що це — «документ молодечого романтизму». Дослідники відзначали, що перші його твори (і серед них — романтична повість «Петрії й Довбущуки») були написані так званим «язичієм» — себто сумішшю української, російської, церковнослов'янської, польської та німецької лексики. І ще вони зосереджували увагу на тому, що, розпочавши літературну діяльність, Франко практично водночас звертається до різних творчих сфер — поезії, прози, драматургії, публіцистики, літературної критики, засвідчивши надзвичайно широку царину духовно-інтелектуальних зацікавлень. Франкову драму (в трьох діях) «Три князі на один престол» у березні 1876 року поставив аматорський студентський гурток. Першою літературно-критичною розвідкою молодого автора стала рецензія на твори галицького літератора Корнила Устияновича, видрукувана в журналі «Друг» на початку 1876 року.

1876 року Іван Франко випускає першу поетичну книжку, що мала назву «Баляди і розсказни». Підкреслюючи її скромний в усіх сенсах характер, П. Колесник писав: «У збірочці було 14 віршів, здебільшого це переспіви з російських і німецьких поетів». І виокремлював ту обставину, що «тільки 1887 року, будучи вже відомим громадським діячем і письменником, Франко зважився нарешті видати по суті першу збірку своїх поезій під назвою «З вершин і низин».

Протягом 1876 року він дедалі відчутніше й рельєфніше усвідомлює себе як письменника, про що свідчать автобіографічні нотатки, у яких Іван Франко підкреслював: «В тім же році під впливом белетристики великоруської, особливо Льва Толстого і Тургенєва, а також Ем. Золя, зачав я писати ряд дрібних ескізів і новел («галицьких образків»), в котрих задумав ... змалювати життя галицького народу у всіх його верствах і проявах». Невдовзі Франко друкує цикл нових оповідань — «Борислав (картини з життя підгірського народу)» (1877), що стали етапними у його творчості.

1876 року він входить до складу редакції журналу «Друг» і разом із М. Павликом та І. Белеєм надає йому підкреслено демократичного спрямування. Радикальні ідеї та орієнтації цього видання стали причиною того, що на керівництво часопису почали здійснювати тиск. Спочатку було двічі заарештовано М. Павлика, який брав участь у нелегальному русі. 11 червня 1877 року в Івана Франка зробили обшук, а наступного дня його заарештували. Судовий процес завершився вироком від 21 січня 1878 р., за яким І. Франко був засуджений на шість тижнів суворого арешту, а М. Павлик — на три місяці.

Вийшовши на волю, Іван Якович продовжує навчання в університеті, слухаючи лекції з філософії, політичної економії, римського права, антропології, психології, історії німецької літератури, руської (української) мови та літератури. Оскільки журнал «Друг» після арешту його організаторів було закрито, Франко бере участь у заснуванні нового часопису, що одержав доволі символічну назву — «Громадський друг», видрукувавши в ньому низку власних творів. Коли й «Громадського друга» за радикальні настрої і тексти було закрито, Михайло Павлик та Іван Франко випускають збірку «Дзвін». Саме у цьому виданні було опубліковано вірш-подію, вірш-маніфест, вірш-емблему — «Каменярі». Невдовзі зі «Дзвоном» сталося те саме, що й із

І.Я. Франко Фото 1903 р.

«Другом» і «Громадським другом», — видання було заборонено. Тоді видавці змінюють його назву на «Молот» і видають із підзаголовком «галицько-українська збірка», однак 1879 року вона теж пережила долю попередніх видань. Водночас Іван Франко співпрацює з польською пресою демократичного спрямування, де друкує прозовий цикл «Рутенці (типи й портрети галицьких людей)». Значно пізніше, 1912 року, він зробив переклад тих оповідань з польської мови на українську й видав їх окремою збіркою за такою самою назвою — «Рутенці» (1913).

1878 року І. Франко та М. Павлик розпочали видання популярних брошур «Дрібна бібліотека», що була розрахована на різні верстви галицької громади й ставила просвітницькі завдання. 1879 року Франко підготував підручник із політичної економії, спираючись на економічні концепції Дж. Мілля, М. Чернишевського, К. Маркса і на сербський варіант такого підручника, виконаний Світозаром Марковичем. Лише 1883 року частина підручника вийшла друком під назвою «Розмова про гроші й скарби».

На початку березня 1880 р. Івана Франка знову заарештовують. У коломийській в'язниці він провів три місяці й у перших числах червня був звільнений, після чого сталися чи не найдраматичніші події його життя. «Оскільки він походив з іншого повіту, його 6 червня наказали приставити шупасом (етапом) в рідне село Нагуєвичі», — зазначав Є. Кирилюк. Про перипетії, що спіткали його у цей час, Франко пізніше розповідав так: «Цей транспорт по поліцейських арештах в Коломиї, Станіславові, Стрию і Дрогобичі належить до найтяжчих моментів в моїм життю. Вже до Дрогобича я приїхав з сильною гарячкою. Тут впаковано мене в яму, описану в моїй новелі «На дні», відти ще того самого дня ... послано пішки з поліціянтом до Нагуєвич. По дорозі нас заскочив дощ і промочив до нитки. Я дістав сильну лихорадку, прожив тиждень дома в дуже прикрих обставинах, вернув до Коломиї, щоб удатися до Геника (Кирило Геник — учитель і приятель Івана Франка, якого він готував до іспитів на атестат зрілості — **Я.Г.**), прожив там страшенний тиждень в готелі, написав повістку «На дні» і на останні гроші вислав її до Львова, опісля жив трьома центами, найденими над Прутом на піску, а коли й тих не стало, я заперся в своїй кімнатці в готелю і лежав в гарячці й голоді, ждучи смерті, безсильний і знеохочений до життя». Ці немилосердні дні минули, й Франко почав одужувати.

Восени 1880 року він повертається до Львова і продовжує відвідувати університетські заняття. За його діяльною участю починає виходити журнал «Світ», з яким співпрацювали М. Драгоманов, М. Старицький, І. Нечуй-Левицький, М. Лисенко, Б. Грінченко, О. Кониський та інші відомі діячі української культури. У цьому часописі Франко виступає в різних амплуа — і як соціальний аналітик, і як мислитель, і як літературознавець та критик, і як автор літературних

творів, і як перекладач. У жовтні 1883 року при студентському товаристві «Академічне братство» з Франкової ініціативи засновано етнографічно-статистичний гурток.

На початку 1885 року І. Франко відвідує Київ, де зустрічається з багатьма членами київської «Громади» — О. Кониським, К. Михальчуком, П. Житецьким, М. Ковалевським, О. Андрієвським та ін. Іван Франко мав широкі контакти з представниками різних українських регіонів і підтримував зв'язки з М. Коцюбинським, А. Кримським, Лесею Українкою, проте його взаємини з багатьма діячами української культури були доволі складними. Це стосувалося і М. Драгоманова, й О. Кониського, і М. Грушевського, і навіть духовно близького до нього М. Павлика.

Якими б справами не переймався Іван Франко — видавничими, просвітительськими, організаційними, дослідницькими — найголовнішою сферою його діяльності практично завжди залишалася художня творчість. У 80-ті роки він пише й випускає чимало творів, що стали класичними й знаковими для української літератури. Це насамперед повість «Борислав сміється», друкована в журналі «Світ» протягом 1881—1882 років, та історична повість «Захар Беркут», створена 1882 р. для літературного конкурсу, оголошеного журналом «Зоря» (була видрукувана 1883-го й відзначена третьою премією). Окремим виданням виходить ще одна Франкова повість — «Boa Constrictor» (1884). Невдовзі побачила світ прозова збірка «Галицькі образки» (1885), до якої ввійшли оповідання «Грицева шкільна наука», «Малий Мирон» тощо. Поетична збірка Франка «З вершин і низин» (1887) стала явищем в українській ліриці, а 1893 року вийшло друком друге, доповнене видання, серед нових творів у якому були цикли «Зів'яле листя» і «Легенди».

Помежів'я 80–90-х років стало для митця так само плідним, як і попередні роки. У цей період Іван Франко видає поему «Смерть Каїна» (1889), прозову збірку «В поті чола» (1890), польською мовою пише повість «Для домашнього огнища» (1892), яка пізніше вийшла друком й українською мовою. Особливе місце серед його творів цього часу посідає п'єса «Украдене щастя» (над нею він працював упродовж 1893 року).

«Украдене щастя» — найвідоміший драматичний твір Франка, що наступного року був надрукований у журналі «Зоря» й тоді ж побачив світ окремим виданням. Драматургією митець почав цікавитися ще з гімназійних часів. Франкова спадщина містить сім завершених п'єс, нерідко заснованих на сюжетах із побуту й життя галицького села. Найбільший успіх випав на сценічну долю «Украденого щастя», твору, що мав своїм підзаголовком «драма з сільського життя». Після постановки п'єси на сцені львівського театру «Руська бесіда» в листопаді 1893 р. газета «Kurier Lwowski», передаючи реакцію та настрої галицької публіки, зазначала, що «в українській драматичній літературі вона займе видатне місце» і «про це можна судити з того прийому, який вона мала серед громадськості». Успіх у глядача здобула ще одна Франкова п'єса — комедія «Учитель» (1893–1894), вперше поставлена 16 вересня 1894 року на сцені «Руської бесіди». Тоді ж митець створює віршовану драму-казку «Сон князя Святослава» й одноактну поетичну драму «Кам'яна душа» (обидві — 1895), позначені романтичними стилістикою і спрямуванням.

16 серпня 1889 р. Івана Франка заарештовано втретє, а наприкінці жовтня того самого року відпущено. Разом із М. Павликом він бере участь в організації Русько-української радикальної партії, перший з'їзд якої відбувся на початку жовтня 1890 року. Невдовзі, у травні 1891-го, Франко їде до Праги, де виступає із промовою на з'їзді слов'янської молоді. Цей з'їзд залишив у нього критичні враження, їх він виклав у листі до М. Драгоманова: «Мені здається, що з'їзд сей був імпровізацією

і що більша часть слов'ян не була приготована до серйозних розмов про конкретні справи».

Такі аспекти й сфери, як слов'янські культури, славістика, слов'янство, постійно перебували у центрі Франкових рефлексій. Його надзвичайно цікавили проблеми духовної та історичної місії слов'янських народів, яким були присвячені статті «Праця чехів у галузі освіти» (1891), «Лев Толстой» (1892), «Літературне відродження Полудневої Русі і Ян Коллар» (1893), «Леся Українка» (1898), «Сучасні польські поети» (1899), «Ярослав Врхліцький» (1899), «Максим Горький» (1905), «Українська література в 1906 році» (1907), де слов'янські культури розглядаються і як етнодуховна самоцінність, й у зв'язках із світовим культурно-духовним рухом.

Цілком закономірно, що провідне місце у фольклорних, культурологічних і літературознавчих студіях митця посідала культура України. Це знайшло своє втілення у статтях та розвідках «Жіноча неволя в руських піснях народних» (1883), «Руський театр у Галичині» (1885), «Адам Міцкевич в українській літературі» (1885), «Українська література в Галичині за рік 1886» (1887), «Українська альманахова література» (1887), «Галицько-українська література в 1888 р.» (1889), «Слово про критику» (1896), «Южно-русская литература» (1904), «До історії українського вертепа» (1906), «Причинки до української ономастики» (1906), «Літературна мова і діалекти» (1907), «Нові матеріали до історії українського вертепа» (1908). Національна колористика розроблена й репрезентована Іваном Франком у таких ґрунтовних працях, як «Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.» (1910), «Студії над українськими народними піснями» (1913), «Галицько-руські народні приповідки» (1906–1910), де на багатому фактичному матеріалі оприявнюється й утверджується думка про самобутність української ментальності й духу.

За Франковою концепцією, серцевиною української культури є постать і спадщина Тараса Шевченка, у яких він убачав зосередження та вираження віковічних національних устремлінь. Творець «Кобзаря» був по-справжньому культовою особистістю для Франка, який написав не тільки «Причинки до оцінення поезій Тараса Шевченка» (1881—1882), а й розвідку «Із секретів поетичної творчості» (1898—1899), також звернену до спадщини Шевченка. 1908 року за Франковою редакцією побачило світ двотомне видання поетичних творів Кобзаря. Перекладаючи письменників світового рівня, таких як Й.-В. Гете, Дж. Байрон, В. Гюго, Г. Гейне, М. Гоголь, Ф. Достоєвський, М. Салтиков-Щедрін, М. Некрасов, Марк Твен, він звертався і до Шевченка, передаючи його твори німецькою мовою.

Наприкінці 80-х років Іван Франко активізував діяльність із написання докторської дисертації. З різних причин йому доводилося кілька разів змінювати її тему. Спочатку він волів працювати над проблемою «Літературний рух русинів 1848 р.», потім — над політичною поезією Тараса Шевченка 1840—1846 років, згодом — над церковними піснями. Врешті спинився у своєму виборі й підготував дисертацію, присвячену діяльності й творчості Івана Вишенського, яку закінчив на межі листопада — грудня 1890 року, про що написав: «Скінчив я свою дисертацію про Вишенського, вийшла величенька книжка в 300 сторінок». Проте її просування складалося важко, й спроби захистити дисертацію у Львівському та Чернівецькому університетах успіху не мали.

На початку жовтня 1892 року Франко приїздить до Відня, де при університеті починає працювати над абсолютно новою темою дисертації (німецькою мовою) «Варлаам і Йоасаф, старохристиянський духовний роман і його літературна історія». Українською мовою її було надруковано в середині 90-х років у «Записках Наукового товариства

імені Шевченка» й окремою працею видано у Львові 1897 року. В червні 1893 р. Іван Франко склав докторські іспити з латини, філософії та виступив із доповіддю за матеріалами дисертації під патронатом професора Ватрослава Ягича. Захист докторської відбувся 1 липня 1893 року й пройшов успішно. Після цього І. Франко, за порадою професора В. Ягича, спробував боротися за доцентуру у Львівському університеті, щоб мати право на викладання історії руської (української) літератури, але посади доцента української літератури не отримав.

У 90-ті роки Іван Франко продовжує надзвичайно активно писати й друкуватися, стаючи, безперечно, центральною постаттю в тогочасній українській інтелектуальній та художній культурі. Його творчі інтереси відзначаються унікальною багатогранністю.

І. Франко поспіль випускає дві збірки поезій — «Зів'яле листя. Лірична драма» (1896) та «Мій Ізмарагд» (1898), що утвердилися в статусі ліричної класики української літератури. П. Колесник, аналізуючи першу з них, наголошував на тому, що «Зів'яле листя» вражає читача великою внутрішньою сконцентрованістю ліричного чуття, незвичайним багатством змісту, мінливістю настроїв і тонкою грою емоцій, і це виявляється у мінливості метру, рими, ритму, строфіки. Тут знайдемо вірші розповідні, описові, медитативні, складні імітації народних плачів і народної пісні. Не випадково ж лірика «Зів'ялого листя» притягала й притягає увагу композиторів. Ці спостереження дали дослідникові підстави для тонких літературознавчих й образних узагальнень: «...Лірична драма Франка «Зів'яле листя» — це шедевр поетичної майстерності. Глибокий ліризм проникає в саму композицію книги. Пісні її — це три «жмутки» зів'ялого листя. Розповідаючи про муки свого нерозділеного кохання, герой ніби розриває жмуток за жмутком, розкидає зів'яле листя своїх пісень, щоб воно, підхоплене вітром, щезло безслідно».

Назва наступної Франкової збірки була підкреслено концептуальною, оскільки, як неодноразово зазначалося у франкознавстві, «у староруській літературі «Ізмарагдами» називалися збірки статей та притч морального характеру, в яких читач знаходив відповідь на ті чи інші питання повсякденного життя». Отже, у збірці «Мій Ізмарагд» відчувалася соціумна проекція психологічних шукань, репрезентована рефлексіями і медитаціями ліричного героя. Поезії Івана Франка властива широка палітра інтонацій та настроєвих виявів — пафосних, ліричних, елегійних, мінорних, журливих, ностальгійних, бунтівних, патетичних. Ця палітра ретранслює складне, напружене й внутрішньо драматичне буття його ліричного героя — натури тонкої, чутливої, діяльної, енергетичної, творчої, інтелектуальної.

Гостре соціумне спрямування мали такі Франкові твори, як казка «Опозиція», написана на початку 90-х років XIX ст. і видрукувана 1897 року, оповідання «Чиста раса» (1896), «Панщизняний хліб» (1896), повість «Основи суспільності» (1894–1895). Тоді ж він випускає прозові збірки «Obrazki galicyjskie» (1897) та «Полуйка і інші бориславські оповідання» (1899), у яких знаходить своє продовження один із лейтмотивних конструктів його творчості — характери, ситуації та психологічні малюнки західноукраїнського буття.

Іван Франко був і залишається одним із найвидатніших українських публіцистів, думка якого помітно впливала на загальноінтелектуальну ситуацію в Галичині та інших регіонах України. У своїх публіцистичних статтях він розмірковував над розмаїтим колом питань і проблем, торкаючись аспектів політичних, економічних, соціокультурних. З-поміж безмежжя Франкової публіцистики варто виділити такі статті й огляди, як «Банк крайовий» (1883), «Воскресеніє чи погребеніє» (1884), «Галицьке українофільство»

(1885), «Z ruchu robotniczego w Austrii» (1886), «Земельна власність у Галичині» (1887), «Задушні дні у Львові 1848 р.» (1888), «Українські народовці і радикали» (1891), «Русько-українська радикальна партія і загальне голосування» (1891), «Еміграція галицьких селян» (1892), «Найновіші галицькі вибори» (1895), «Що таке поступ?» (1903), «До історії соціалістичного руху» (1904), «Подуви весни в Росії» (1904), «Свобода і автономія» (1907), «Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм» (1904), у яких обстоюються й утверджуються ідеали справедливої соціальної життєорганізації, суспільної свободи, людської гідності та свободомислення.

У публіцистиці І. Франко поставав інтелектуалом-аналітиком, котрий досконало знає предмет розгляду та рефлексій, широко й масштабно охоплює порушену соціодуховну проблему, переконливо й експресивно її оцінює, обстоює інтереси широких народних верств. У публіцистичних статтях втілювалася його пристрасна художня натура, яка завжди відгукувалася на найновіші події, явища, тенденції з життя сучасного йому суспільства.

Життєві й соціопсихологічні колізії для Івана Франка складалися так, що він співпрацював — нерідко вимушено — з багатьма періодичними виданнями, які виступали речниками різних ідеологічних і світоглядних цінностей, за що його досить різко критикували сучасники. Проте при цьому він незмінно утверджував цінності демократичного, загальнолюдського ґатунку. Франко друкувався у різних періодичних виданнях: львівській польській «Praca», «Kurier Lwowski», польській петербурзькій «Kraj», польських «Kurier Warszawski», «Przyjaciel ludu», «Prawda», «Діло», «Хлібороб», «Громада», «Новий громадський голос», віденських «Arbeitszeitung», «Die Zeit» російській газеті «Вольное слово», що її М. Драгоманов видавав у Женеві, тижневику «Неділя», двотижневику «Радикал», журналах «Світ», «Зоря», «Нове зеркало», «Народ», «Житє і слово», «Літературно-науковий вісник», «Киевская старина», «Жизнь», «Записках Наукового товариства імені Шевченка», альманахах «Дністрянка», «За красою», «Багаття», «З потоку життя», «Варта», «Ілюстрованому календарі товариства «Просвіта», «Буковинському православному календарі», календарі «Львов'янин», журналі для дітей «Дзвінок», гумористичному журналі «Зеркало».

Творчі інтереси й інтенції Івана Франка відзначаються унікальною багатогранністю. Він був митцем-генератором, творцем-мегаінтелектуалом, справжнім деміургом, який умів усе й працював у найрізноманітніших жанрах і сферах, залишаючи в них еталони духовно-інтелектуальної діяльності.

На межі XIX–XX століть І. Франко видає книгу «Поеми» (1899), гостросоціальну повість «Перехресні стежки» (1899) і повість із відчутними соціумними мотивами «Великий шум» (1907), збірку казок для дітей «Коли ще звірі говорили» (1899), збірку сатиричного спрямування «Сім казок» (1900), збірки поезій «Із днів журби» (1900) та «Semper tiro» (1906). Особливі художні здобутки притаманні Франковим повістям, у яких із надзвичайною виразністю і повнотою втілилося його прагнення художніх експериментів. Розмірковуючи над цією рисою та якістю письменницького мислення, П. Колесник відзначав: «Франко і в великій епічній формі лишився самим собою — невтомним експериментатором, постійним шукачем нового... Щоб повніше розкрити образ, Франко не раз вдавався до засобів натуралістичних у дусі Золя («Boa Constrictor», «Основи суспільності»), до романтики в дусі Шпільгагена («Захар Беркут», «Лель і Полель»), до містики в дусі Достоєвського («Перехресні стежки», «Великий шум»)». Оцінюючи здобутки Івана Франка у жанрі повісті, варто враховувати, що вони могли б бути ще вагомішими,

якби всі творчі задуми доводилися до повнокровного текстового завершення. Специфікою Франкової повістярської спадщини є те, що не всі тексти були завершеними. Це стосується як широко відомої повісті «Борислав сміється» (1881–1882), так і менш відомих повістей «Не спитавши броду» (1886) та «Лель і Полель» (1887), написаної польською мовою, переклад якої здійснив М. Возняк.

На початку XX ст. Франко активізує видання збірок прози, і тоді побачили світ такі книжки, як «Добрий заробок і інші оповідання» (1902), «Малий Мирон і інші оповідання» (1903), «На лоні природи і інші оповідання» (1905), «Маніпулянтка і інші оповідання» (1906), «Місія. Чума. Казки і сатири» (1906), «Батьківщина і інші оповідання» (1911). Взагалі у річищі малої прози Іван Франко залишив близько сотні творів, ставши одним із найпродуктивніших і найбільш значущих українських оповідачів. У своїй великій та малій прозі він змальовував картини народного життя, волелюбних рухів у Галичині та Польщі, сучасного йому українського села, звичаїв та психології «бориславської території», автобіографічної минувшини, цінностей і ментальності «верхів суспільства», духовних шукань української інтелігенції.

1905 рік у творчому розвої Івана Франка позначений тим, що він створює один із своїх вершинних текстів — поему «Мойсей», про яку витончений стиліст і поціновувач художньо-образного слова Михайло Коцюбинський у листі до її автора від 29 листопада того самого року сказав: «З яким смаком, з яким насолодженням перечитав я її... Ще слухаючи її в Вашому виконанні (йдеться про фрагмент зустрічі письменників у Львові — **Я.Г.**), я був захоплений нею, а тепер, в цілості, вона зробила на мене ще більше враження». Іван Франко часто звертався до жанру поеми й за свою літературну діяльність написав понад три десятки поем. Найсильнішими серед них є «Смерть Каїна», «Іван Вишенський», «Страшний суд» і, безперечно, «Мойсей».

Окрім цього, письменник продовжував переймatися культурологічними й літературознавчими студіями, і, як зазначав Є. Кирилюк, «1896 року починається публікація багатотомного видання І. Франка «Апокрифи і легенди з українських рукописів» у серії «Пам'ятки українсько-руської мови і літератури» (1896–1910)», що стала значним внеском у царину національної філології.

Помежів'я XIX—XX століть прикметне тим, що саме тоді Франкові сучасники починають масштабно й шанобливо усвідомлювати його значення для української культури. Постать письменника стає морально-духовним й естетичним імперативом, а його творчість — синонімом служіння українським інтересам і суспільству.

1898 року виходить альманах «Привіт д-ру Іванові Франкові в 25-літній ювілей літературної його діяльності», у якому були видрукувані твори І. Нечуя-Левицького, І. Карпенка-Карого, Лесі Українки, А. Кримського, Б. Грінченка та ін. Є. Кирилюк зазначав, що «за наукові заслуги І.Франка обрано членом-кореспондентом Чеського етнографічного товариства у Празі і Товариства австрійської етнографії у Відні (1901)» і виокремлював той факт, що «28. IX.1906 року Рада Харківського університету, де ректором тоді був відомий український учений Дмитро Багалій, одноголосно надала І.Франкові почесний титул доктора російської словесності honoris causa».

1913 року вийшла друком праця Михайла Возняка «Житє і значенє Івана Франка», що стала чи не найпершим монографічним дослідженням, присвяченим його постаті. 1916 року у Львові виходить том-збірка «Привіт Іванові Франкові в сорокаліття його письменської праці, 1874–1914», де виступили Леся Українка, Лесь Мартович, Володимир Гнатюк, такі культові представники російської культури, як Максим Горький, Володимир Короленко, академік Олексій Шахматов, а також чеський поет Ян Рокита, болгарський письменник Петко Тодоров, хорватський філолог, академік Санкт-

Петербурзької академії наук Ватрослав Ягич, шведський учений-славіст Альфред Єнсен. Твори і статті в цій збірці надруковані українською, російською, чеською, болгарською, німецькою, польською мовами.

В останній період життя Іван Франко продовжує друкувати власні твори й дослідження. Він немовби підбиває підсумок зробленому й водночас приділяє увагу новим творам, працям. У цей час побачили світ збірка поезій «Давнє й нове» (1911), збірка історичних студій «Причинки до історії України-Руси» (1912), де містилися полемічні судження щодо концепції Михайла Грушевського, збірка поезій «Із літ моєї молодості» (1914), куди ввійшли ранні вірші, публіцистична збірка «В наймах у сусідів» (1914) — статті кінця XIX ст.

Не стало Івана Яковича Франка 28 травня 1916 року.

Дослідники неодноразово зазначали, що Іван Франко — один із емблематичних українських письменників й інтелектуалів. Його постать, спадщина, естетична аксіологія, світоглядні принципи досить давно стали предметом й об'єктом постійних літературознавчих, лінгвістичних, етнокультурних, філософських досліджень. Л. Міщенко, Т. Панько, В. Чугайнов проголошували, що «ще за життя письменника його творчість привертала увагу критиків, навколо неї точились дискусії, але узагальнюючих праць не було, публікувались тільки окремі нотатки, рецензії, окремі статті здебільшого оглядового характеру».

Показником наукової та дослідницької популярності Франкової постаті слід уважати і те, що вже досить значний час поширені такі поняття, як «франкознавство», «франкознавча наука», «франкознавча література», а Є. Трущенко запропонував термін «літературознавча франкіана». У річищі франкознавчих студій працювало чимало відомих і визначних учених, культурних діячів, з-поміж яких виділяються М. Грушевський, А. Кримський, С. Єфремов, О. Білецький, М. Зеров, П. Филипович, М. Рильський, М. Гудзій, Д. Багалій, Є. Кирилюк, Ф. Погребенник. Їхні дослідження фактично сформували систему мисленнєвих координат, у ній та з її допомогою розвивається нинішня літературознавча франкіана.

Однією з лейтмотивних тенденцій франкознавства є прагнення якомога адекватніше осмислити масштаб і значущість митця у форматі панукраїнської культури й перспективи, що засвідчило себе вже у перші десятиліття XX століття. Ще 1925 року критик-аналітик і поет-неокласик Микола Зеров у передмові «Франко-поет» до збірки «Поезії» узагальнював: «Що автора «Каменярів» та «Мойсея» треба визнати за найсильнішого з представників пошевченківської творчості, що його місце в історії українського письменства поруч Шевченка і Лесі Українки — в цьому не сумнівається ніхто. Навіть новітні поети, яким раз-у-раз закидають неповагу до батьків і традицій, — і ті ладні бувають визнати за Франком певну дозу величності, хоч і обставляють своє признання низкою застережень».

Російський учений П. Федосєєв, розмірковуючи над епохальністю постаті й творчості І. Франка, підкреслював, що це «гігантська, енциклопедична особистість», «достеменний титан у царині духу», «автор тисяч творів, написаних українською, російською, польською і німецькою мовами». Український академік Леонід Новиченко наголошував на тому, що «колосальна, як на одну людину, творча спадщина І. Франка є явищем не тільки національного, не тільки всеслов'янського, а й світового масштабу». Розвиваючи власну макротезу, він закцентував увагу на тому, що «праці Франка-літературознавця, критика, мистецтвознавця, фольклориста, етнографа, історика, соціолога, філософа, економіста, публіциста ... можуть вразити будь-кого багатством і різногранністю свого змісту», оскільки це «могутня інтелектуальна база, у взаємодії з якою зросла творчість Франка-письменника, сформувався його художній

світ». Австрійський професор G. Wytrzens схарактеризував Франка як «велетня української літератури і культури».

Нині, на початку XXI століття, аксіоматичним стало те, що Іван Франко належить не лише національній, а й світовій меритократії. Причому цей термін — «меритократія» — надзвичайно вдало виражає Франковий ореол і в буквальному сенсі («влада достойних»), і тим паче у науковому («влада інтелектуалів, інтелектуальної еліти»). Творчість Івана Франка давно вже має художню, інтелектуальну і духовну владу в суспільстві й тому, безперечно, є меритократичною.

Власне, це і мав на увазі Юрій Мушкетик, коли говорив, що «не просто ... охопити всі сторони культурно-наукової і суспільно-політичної діяльності І. Франка», експресивно, образно й пафосно наголошуючи на тому, що він «піднявся до вершин людського духу, людського генія; іскри вогню, які шугали з його горна і розлетілися по всьому світу, засвітили в багатьох серцях одвітний вогонь патріотизму, любові, жадоби пізнання, боротьби за щасну долю людства. Вони — у наших грудях. Підтримувати й далі той світлий вогонь, який допомагає розвиднюватися на вселюдських обріях, — благородна й прекрасна справа».

С. ЗЛУПКО

НАУКА І НАУКОЗНАВСТВО У ТВОРЧОСТІ ІВАНА ФРАНКА

Досі залишається незбагненним креативний феномен Великого Каменяра, енциклопедичність його знань, величезний обсяг, розмаїття і глибина розкриття тем, до яких звертався Франко-письменник і Франко-вчений. Одна з них потребує нашої пильної уваги — це значення науки і наукознавства у творчій спадщині галицького генія.

Науковість — неодмінна характеристика творчого пошуку великого вченого. Про це, до речі, варто було б пам'ятати всім франкознавцям. Непримиренний до будь-яких заяложених, консервативних поглядів, канонів і звичок, усілякого догматизму і закостеніння думки, Іван Франко, як справедливо зазначав А. Брагінець, нічого не брав на віру, до всього ставився критично, не боявся виявляти й аналізувати власні помилки [1].

Такий підхід проявився ще у ранній його творчості, що випливало з великої поваги до науки, пошуку наукової істини. Так, у студентському дослідженні «Лукіан і його епоха» І. Франко відзначив, що «наука і філософія, не маючи під собою міцного фундаменту, позбавлені глибоких животворних ідей, заражені моральною гнилизною і зневажливим ставленням до всього людського й божественного, не могли визначити людині певного й належного місця, вкласти в певні рамки людської особистості» [2].

[1] Андрій Брагінець. Філософські та суспільно-політичні погляди Івана Франка. — Львів, 1956. — С. 123.

[2] Іван Франко. Зібрання творів у 50-ти томах. — К., 1986. — Т. 45. — С. 19 .

© *ЗЛУПКО Степан Миколайович. Доктор економічних наук. Завідувач кафедри економіки України Львівського національного університету ім. Івана Франка. 2006.*